

# KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XVI-ik évf.

Május, Junius. 1881.

3-ik füzet.

## AZ ISTEN LÉTEZÉSE.

Lehetetlen, hogy gondolkodó ember — ha néha szándékosan ignorálni akarja is — életében vagy egyszer komolyan, gyermekkori benyomásaitól, melyeket mint szent dolgokat csepegtettek lelkébe, elvontan, ne gondolkodott volna az Istenről, s ha talán foglalkozása épen a valláskezelés, ha talán épen pap, nem igen tehető fel, hogy legalább későbbi éveiben vissza ne tekintene a symbolikus könyvekre, vizsgálata tárgyává ne tegye a dogmaticus tételeket, s meg ne kísértse a tudományok jelen állásából, a természeti dolgok, történeti események felfedezett igazságaiából, hitét meggyőződéssel erősíteni s a lehető legbiztosabb talajt szerezni magának a hit dolgában. Meg vagyok győződve, hogy a hit czikkelyei, a vallás igazságai, kezdetben, ősidőkben is, a külső dolgokra, az események folyamára, az emberi lélek működésére, ohajaira való tekintetből és azokra alapítva építették fel. De az oly régen volt, a tudománynak minden ágában azóta annyi felfedezés, előhaladás történt — a vallás és hit dolgában pedig semmi haladás, mintha az egy holt tenger volna, melynek kipárolgás által el kell enyészni, a jelenkor tudományának vívmányaiból semmi újabb tápszert nem nyerhetvén. Mindezek a gondolatok átfutván a lelken, lehetetlen, hogy az ember fel ne tegye magának a kérdést, akár megfejthesse, akár fejtetlen maradjon számára: hogy vajon az Isten csak az emberben van-é, vagy az emberen kívül is van Isten? Vajon csak a félelem, remény, ohajtás szülte-é az isten-hitet, tehát az emberi gyarlóság és szükség, vagy valóban és absolute létezik az Isten? Subjectiv fogalom-é az Isten, mely csak az emberre, mint egyénre nézve létezik, vagy, ha lehet a megértés kedvéért úgy fejezni ki, objectiv fogalom, mely szerint az emberi gondolaton és érzésen kívül is létezik az Isten?

Kétségenkívüli dolog, hogy a természeti tudományoknak nagymértékben való mívelése és szélesebb körben elterjedése,

nagy befolyást tett arra, hogy az embernek Istenről való hitnézlete a kétely és tagadás felé hanyatlott, s egyfelől a materialismus, másfelől a hitetlenség lépett előtérbe. Nem árt tehát a természettudományokban általánosságban szétnézni abból a tekintetből, vajon az, s általában a tudományok minő fogalmat adhatnak az embernek az Istenről való hit dolgában. Baj volna, ha a hit és tudomány egymás ellen mint setétség és világgosság harcban állának; ha egyiknek győzelme által kitűnnék, hogy az Isten annyi ezrek alatt csak babona volt és annyi ezrek alatt a jövődöben, a míg az általános tudás ugyanazon niveau-ra fog emelkedni, csak babona lesz; másfelől pedig a másiknak győzelme által a tudomány, vizsgálódás, előhaladás, tökéletesbülés ismét elzáratnék, eltemettetnék.

A látás, hallás és ízézés kimagyarázható a szervek működéséből, az apró idegszálaknak az agyvelővel való összekötetéséből. Tegyük fel, hogy a látott, hallott dolgokat a képzelet megújítja az emlékezet segédelmével, úgy hogy a képzelet alkotta képek sokkal élénkebbek, tisztábbak, szebbek, mint a közvetlen érzéki benyomások; hogy ezekből következik önként az összehasonlítás, az ítéletalkotás, a következtetés, az okoskodás — tegyük fel, hogy a testben mindenütt elterjedett izom s idegszálak kiterjedése vagy összehuzódása az akaraterő, s ezek változásainak tulajdonítható a félelem, a rettegés, az ohaj, a reménység, a csüggedés, a bátorság és sok mindenféle jelenség az egyéni emberben. Hogyha mindezek és ilyen félek s azoknak törvényei a legvilágosabban és kétségbevonhatatlanul állanak is, akkor is marad fenn valami az ember és állat testében, a mi görcei vizsgálat alá nem eshetik, a mi tapasztalat tárgya nem lehet, t. i. a mi a gépezetet munkába indítja és világra kiható nagy munkákat végeztet vele — egy valami, a minek mint végoknak csak munkáját, csak törvényét látjuk, többnyire csak sejtjük a tapasztalás, az észlelés, gondolkodás által, de magát a főököt nem látjuk. Mert ám legyen, hogy a testi szervek: izom, ideg, tüdő, sziverek stb. stb. csudálatos módon, önkénytelenül véletlen, de törvényszerűleg történt alakulása hozza létre az életet, az önmozgást, a szellemi gondolkodást, eszméletet mechanizmus által. — Ám legyen, hogy a gyermek vagy állatszív világrajóttével kitágul s az első levegő betódlván a sziv véréet az üres erekbe nyomja, lélekzet és vérkeringés egyszerre megkezdödvén, megkezdödik

a testi élet, s aztán az abból folyó lelki élet, eszmélet, gondolat stb., akkor is az a gondolat támadhat bennünk, hogy az első lélekzetet ki és mi adja, akkor is a lélek végokát kívül kell hogy keressük a lett dolgon, s önkénytelenül eszünkbe jut azon több ezer éves allegoria, hogy az Isten az embert sárból megformálván lelket lehellett belé — s ha a születés előtti embryo létre vagy a még azt megelőző protoplasmái állapotra gondolunk, akkor is egy ismeretlen végok marad megfajtatlanul a tapasztalati vizsgálódás előtt.

Egy kis növény levelére harmatcsepp hull, közel vagy távoli folyam, tó, tenger vagy mocsár kipárolgása, szelid szellők, a levegőnek mozgása által hozatva. Ily harmat vagy más csapadék megpuhítja a földet, hol a gyenge növényyszál gyökerei vannak — a gyökérszálak a megpuhított földből a táplálékot, melyet talán a nap melege s a lég megkészített, fölszivja a hajesövesség törvényei szerint, megeszi, s apró szabályos sejtekben lerakja — a mint terjednek gyökér szálai alant a földben, úgy terjed a növény törzse, ága, levele s felépül a növény, felépíti önmagát sejtekből, mint a kőmives felépíti téglából a templomot, a palotát. A növény életét, munkálkodását, törvényeit megfigyeli a természettudós, szétbontja anyagát elemeire, megmondja miből áll, sőt elé tudja állítani külön külön az alkotó elemeit, s mégis még soha senki sem tudott egy élő virágot alkotni, organikus életet teremteni; mert létezik ott az élő virágban, a sejtek közt, vagy sejtekben vagy mindenütt valami erő s vegytani elemzés alá nem jöhet.

Mikor a föld még csak chaos volt, talán két parány egymáshoz nyomult, utánna a harmadik, negyedik a végtelenig, s helyezkedni akarván a nehézkedés törvénye szerint forgás következtetett be, minek következtében kifejlődött a melegség, mágnesség, electromosság s alakult a föld. A levegő nedvével való küzdelem lehütötte a föld kérgét. E küzdelem alatt a harczó felek kifáradván egyensúly állott bé; a vizek medreikbe vonultak, a föld izzó folyó része a föld középpontja felé húzódtott, s a nap, mely körül e planeta forog, mint békeszerető, jogara alá vette, mint megnyugtatót alattvalót a földet, gondoskodván sugarai által organicus lételéről, s megvevén évenként a tributumot a gázokban, melyek a napba felszállnak, s annak éltető elemei. A tapasztalás, a megfigyelés, a kísérlet

állít s állíthat fel hypothesiseket, azokból leszarmaztatja a föld, a világ, a lét alakulása tüneményeit, szabályait — megeshetik 99 eset talál, a 100-ik már nem talál, akkor a rendetlennek látszó 100-ik esetre nagyobb periodicus törvényesség hypothesisét állítja fel. . . . A kutató értelem munkálkodási ösztöne ez. De épen ez a hypothesis az ismeretlen, tehát a fő, vagy a végok, s ez ismeretlen főok miért ne volna épen az Isten? Nem lehetne-e itt azt hinni, mit Pál mondott az athenaebelieknek: a k i t t i m i n t i s m e r e t l e n t i m á d t o k , é n a z t h i r d e t e m n é k t e k .

Kétségenkívül a természettudomány igen nagyfontosságu, mivel az embert környező dolgokkal, az abban levő erők törvényeivel foglalkozik, s nagy tapogatva, próbák s ellenpróbák közt halad az igazság kiismerésére; de épen azért a term. tudomány a legbiztosabb talajt és érvet adja az Isten létele felőli meggyőződésre. Szép az emberben az a tehetség, mely szerint beszélni tud, de ha az ember e szép tehetsége nem volna is, s általában ha ember nem volna is, talán a virágoknak nyelve, mely szerint talán illatukkal, színükkel, melyet szelid szelők és a nap sugarai szállítanak, emberi hang nélkül is szóláná Isten lételét, s bizonytságot tenne a felől, kogy Isten nem akkor kezdődött, mikor az ember lett, hanem megvolt öröktől fogva, hogy nem subjectiv fogalom, mely csak az emberre nézve létezik, hanem absolute létezik, mint önálló, mindenütt jelenlevő, teremtő, a kitől származik minden, s a ki változhatatlan törvényekben uralkodik a világegyetemben.

Az ember a természettől levén környezve, nem lehetett, hogy gondolatára, lelkére épen ez ne hatott volna. Kezdetben, elegendő eszközök segélye nélkül, csak a legszembeötlőbb igazságokról lehetett meggyőződése; nem csuda, ha a kutatni vágyó lélek szük inductioval nagy következtetésekre merészelt; mert valamiből csak kellett hogy kimagyarázza az eseményeket, a változásokat, melyek körülte történnek. Systemát teremtett, az ideák világában élt, philosophált, s hogy erősebb legyen systemája, annak végpontjára állította az Istent, Istentől származtatott le mindent, s nagyokat tévedett a dolgok rendjére, törvényeire nézve. Isten és közvetlen primitiv tapasztalata közt nagy és homályos ür tátongott, melyet idealismusa, a bizonyosság kétsége töltött bé, s kevesen merészelve az idealismus törvényesen és mesterségesen kikerekített világába,

a philosophemák világába emelkedni, lett, hogy a régi és középkort babona és tudatlanság homálya borította el a vakhit sz. köpenyegével. Mégis amaz idealismus egy-két tapasztalatra alapítva nagy igazságot foglalt sokszor magában. Az oly sokszor kigunyolt időjóslat, mely a naptárakban, mint nevetséges dolog fordul elé, ma már rendszeres tudományyá kezd fejlődni; államok észleléket állítanak, a szelek irányát, a levegő nedvtartalmát, a hőmérséket stb. az *i z o b a r r* vonalokon észlelik s ebből csaknem biztos következtetést tudnak levonni a távirida által, legalábbb nehány napra nézve. Az az igazságot, hogy Isten, mint fő és végok minden dologban, eseményben, tüneményben a következetesség változhatatlan törvényességét állította meg, s tartja fenn — azt az igazságot, hogy Isten van. De a mint halad előbbre, s terjed a term. tudomány, akként fejlődik s tisztul az Istenről való hit is; mert a hit nem lehet phantasma, positivitáson kell alapulni, oly positivitáson, mely nem önkényüleg, dogmatice van felállítva, hanem a tapasztalás, észlelés bizonyosságán alapszik. A miveletlen, szük ismeretü ember azt hiszi, hogy az esőt és jégesőt Isten adja — s igaza van — később meggyőződik, hogy az eső a föld s vizek kipárolgása, mely fenn a hidegebb (vagy könyebb) levegőben meghűlvén, lehull — később a meleg forrásának, s más meteorológiai okoknak tulajdonítja, de bármennyire haladjon ismeretében, mindenütt Isten erejének fogja ismerni s e végokot, az Istent, sohasem fogja közvetlen tapasztalata tárgyává tehetni. — *M e g h a l a z a k i a z I s t e n t l á t j a .*

A természettudomány tehát nem gyengíti a hitet az Istenről, hanem mély meggyőződésre vezérel Isten felől, nem ellensége a hitnek, hanem józan vallásosságra vezérel. Istenről való hit is nem támadhat emberben a természeti dolgok hatásán kívül, s minél terjedtebb s minél részletesebb tudása, tapasztalata van valakinek a természeti dolgokról, annál mélyebb, annál megbízhatóbb, annál tisztább meggyőződése van az Istenről. El van ítélve azon kor setétsége, mely a bibliát csak a bibliából magyarázta, bizonyította s az a pap, ki a bibliát elejétől végeig eltudja mondani, de egyéb tudományokban járatlan, kételkedni lehet, hogy sikerrel munkálkodhassék az ige hirdetésben.

Isten felőli ezen mély meggyőződés, azt a hitet támasztja, hogy az Isten lételénél fogva befoly az emberi cselekedetekre;

tőle s az ő változhatatlan törvényeiből foly a jó és a rossz, a jutalom és büntetés, a kegyelem és a gondviselés . . . .

Általánosan elismert igazság, hogy az ember életcélja, vagy mondjuk inkább jogosultsága a létfenntartás, s mint eszes lényé a jólét eszközlése; de minthogy nem egy, hanem sok ember van a földön, ennek folyamánya a társiasság, társadalom, az állam. A létfenntartás és társiasság eszméje külön-külön más-más következtetésre enged jutni; amaz a tökéletes szabadságra, ez a teljes jogosultságra az egyének élete felett — más következtetésre enged jutni azonban e kettőnek együttes gondolata. Fel lehet tenni, hogy e két principium ősi, örök, vagyis Istentől van. Ha analógiát a növények vagy állatok országában keresünk, feltaláljuk; mindenütt a cél az önfenntartás, s mindenik csak társaságban tud élni, erősödni, terjeszkedni; feltaláljuk az emberiségben is a trogloditák korszakától időkig; legalább az a tény, hogy az emberiség társasággá alakult, s alakul folytonosan, mutatja, hogy az erre való hajlam, tehetség ősilég megvolt. E két principiumnak egyeztetése az emberiség törekedése, akarja vagy ne akarja, arra kényszerítve van lételénél, alkotánál fogva, tehát ez rajtunk kívül való erőnek, Istennek akaratja.

Majdnem hasonló ez ahoz az állapothoz, midőn a föld alakult; óriási harc és háborúnak kellett a phisikai erők közt lefolyni, míg lassankint egyensúlyba helyezkedtek s egymást lekötötték az elemek; s ma nagyon szelid azokhoz képest az a háboru, mely földrengésben, vizek kiáradásában, felhőszakadásban, eső, hideg és melegben stb. nyilatkozik. Talán így lesz egykor az eszes emberiség között is e két principiumnak egyensúlyba helyezkedése után.

Az a ki az embert létrehozta, megadta mindazokat az erőket, tehetségeket, melyeknél fogva célját megvalósíthatja; a létszerző okban benne van a célra vezető eszköz. Ok és cél között megvannak az eszközök, s csak ugyanazon eszközök vezetnek ugyanazon célra; ellenkező eszközöknek ellenkező eredménye van; így a teremtő okban benne kell lenni a törvényeknek, melyekből következik a cél megvalósulása — nevezzük azt boldogságnak — az ezek ellen elkövetett vétségnek, hibának, mulasztásnak, vagy bűnnek büntetésének, ellenkező eredménynek, rossz következtetésének kell lenni; s így a büntetés végoka az Isten, a változhatatlan következtetesség. Ezt a szent könyv úgy fejezi ki: az Isten meg nem csalattathatik.

De kísértjük meg illusztrálni ezt egy csinált képpel. Tudva van, hogy Holland mélyebben fekszik a tenger vizénél, mesterséges gátak s költséges munkával védik, hogy a tenger s az országon áthuzódó csatorna vize el ne borítsa az ország gazdag lapályát, falvait, városait. Tegyük fel, hogy az ország népe közt valami egyenetlenség, indifferéntizmus vagy mint szokás mondani demoralizáltság támadna, p. o. a nép, a lakosok érdeke nem védetnék, a védett hely nem jövedelmezne annyit, mennyiben a gátlás fentartása kerülne, kapzsi tisztviselők elsikkasztanák a reáfordítandó költséget, bűnös mulasztásokat követnének, a népet sarcoznák s panaszt ellenök emelni nem lehetne: akkor a gátlás romlásnak indulva s a vizek az ők törvényeik szerint kiáradva, kirontra elborítanák a térség gazdagságát, fűvét, terményeit, falvait, városait. Bűnösök mi vagyunk, mulasztást, hibát, vétséget mi követünk el, de a bűntetés cselekedeteinkre, rosszaságunk és gonoszságunkért Istentől jön, azon örök és változhatatlan törvény szerint, mely szerint minden dologban és cselekedetben az ok és okozat közötti szoros következetességet megállította.

Bölcs és okos ember az, ki minél több okoknak látja, ismeri következményét, s találgatja azon törvényeket, melyeket Isten minden dologba és eseményekbe változhatatlanul tett.

Kétséget nem is szenved, hogy mind a magános ember, mind a társadalom arra törekszik, hogy kitalálgassa a jóllét és boldogság törvényeit, de ez csak azt mutatja, hogy a törvény felül van rajta és ember és társadalom az alól magát ki nem vonhatja, s ámbár a tapasztalat s a történelem nyújt egy kevés világot a czél megvalósíthatására, de meszsi kiküszöbölhetetlen még Istennek törvénye, s azt lehet mondani, hogy a tudomány e tekintetben is csak tapogat, s talán több bizonytalansággal, mint a physikai dolgok ismeretében.

A beteg és félnék Octavianus Augustus miként birt a hajdan büszke patriciusok felett autocrat hatalmat gyakorolni? vajon félnék és erőtelen volt-e? Miért vesztette el Brutus és Cassius a csatát? Miért enyészett el egyik vagy másik birodalom? s egyes világhírű férfiakra — mert kicsinyekről nem szól az írás, s pedig aligha sok esemény előidézésére főtenyezők nem voltak — egyes világhírű férfiakra miért következett be csudával határos csapás, átok, büntetés? Mind ezt a történelem elég biztossággal nem tudja megmondani? de

azért a bölcselmi és kritikai történelem nem szűnik meg vizsgálódni, s kutatásának eredményét átadni az utókornak, hogy az annak világánál bölsebb, okosabb legyen. Bizony nem egy kor, egy nemzedék fogja Isten törvényét kitalálni, hanem az összes emberiség feladata az okok és következmények végtelenbe nyúló következetességét tanulmányozni.

Az emberben van óhajtság, remény, félelem; de bizonyára a lélek és sziv ez indulataiból nem lehet azt következtetni, hogy ez, mint ok, szülte volna a képzeleti Istent; sőt megfordítva, mert van Isten, támad a lélekben a félelem, remény, és óhajtság, hogy törvényeit, akarátját kitalálhassuk, s hogyha rosszat cselekedtünk, következetességének igazsága ránk ne nehezédjék.

De mindannak ellenére, hogy az emberiség eddigelé jókora tudományhalmazt gyűjtött együvé, alkotott rendszerbe mind az élettudományra, mind a politikai tudományra nézve, mégis van a világon rosz, van csapás elég, s úgy látszik, hogy sokszor nép, nemzet és egyes méltatlanul szenved. Átok-é ez a világon vagy a létfentartás principiumából levont cselekvényi szabadság és a társadalom principiumából leszármaztatott cselekvényi jogosultság, tehát az absolut szabadság és megkötöttség összeférhetlensége? Legyen az akár átok, akár oly pályabér, a melyre kell törekedni az eszes emberiségnek, úgy látszik, hogy itt e ponton azon isteni kegyelem-eszme tűnik fel a kétkedő léleknek, melyről a sz. könyv azt mondja: a mi embernek lehetetlen, az az Istennek nem lehetetlen, s itt nyilik ki a moralnak mezeje, a törekedés az ideal, szép jó és igaz iránt; a hatalom részéről a szeretet és engedékenység, a gyengébb részéről a türes és szenvedés a kegyelemnek biztató reménye alatt.

Nem alaptalan képzelgés ez a kegyelem hitén alapult moralitás; mert ez az érzemények világának Isten iránti cultusa, imádata, mely felülemelkedve a testi világ látkörén a felérhetetlen Istenség lényében fűröszt meg magát, abból az áhítatos sejteleből, hogy a kegyelem megvalósítja azt, mi embernek lehetetlennek látszik; ebből származik minden erény: haza és nemzetszeretet, közügy iránti lelkesedés és áldozatkészség — ez alapja a lelkiismeretnek, becsület és szemérem-érzetnek, s mindannak, mit a nemes költészet oly szépen énekel, s mire a zenének hangja s hangjának ezerféle változása



emeli a lelket. Vesd ki e szellem világot, s aztán adj bár háromszoros javadalmat és sokszorozd meg a hivatalnokok számát, hogy minden párnak legyen egy felügyelője, mégis betelik a költő mondása: Ha a józan erkölcs megvész, Roma ledűl s rabigába görnyed.

De szálljunk le az idealismns világából, s ne mondjuk még azt is, hogy midőn rosszak és szenvedések mégis vannak s lesznek a világon, Isten e rosszat kegyelmével és szeretetének lehelével akarta enyhíteni. Annyi áll, hogy nemcsak az embernek van célja a földön, hanem Istennek is van célja az emberiséggel; nemcsak a kurta cyklus, nemcsak az egyes ember 60—70 éve — nemcsak ország s nemzet százakra nyúló élete, hanem az emberiségre s véghetetlen sok időkre hat ki akarátja, ugy annyira, hogy akarja az ember vagy ne akarja, az emberiségnek tökéletesbűlnie kell bizonyságul arra, hogy egy főhatalom van, a ki akarátját érvényesíti büntetéssel és jutalommal, szeretete és kegyelmével.

A nimrodí korszaktól, hol egyes hatalom az emberiség tömegét akként használta fel egyéni hatalmának, mint a gépész a gőzerőt s a delejes villanyt, időnkig találkozhatni e kegyelemmel. Már a mythoszi hagyomány szerint Aeneas Ázsiából Latiumban rendezettebb állam alapját vetette meg; tribusok és curiak befolyást gyakoroltak a közügybe, sőt a nép is nyert tribunusokat; de a rabszolgaság még természetes állapot volt, a rabszolga dolognak tekintetett, s a történelem mondja, mily bánásban részesült. — Észak-felé a germanok által a caesarismus korában a személyiség és egyéni szabadság terjedett el, a keresztény világban megszűnt a rabszolgaság; de a tulzott szabadság, miként a hatalom is, megbosszulja magát s lett a fejedelmek és hatalmasok közt a hűbériség s véghullámzásában, a népnél a jobbágyság. Csak napjainkban szűnt meg a jobbágysági viszony a keresztény Európában, helyet adván ez időszert a legméltányosabb és humanus állapotnak: a jogegyenlőség és képviseleti rendszernek. Mindez kifolyása az ős principiumnak akár azt mondjuk róla, hogy a csira kezdettől fogva megvolt, akár azt mondjuk, hogy az isteni kegyelem műve. S be volna-e végezve az emberiség sorsának ügye? ki volna-e meritve ezekben az isteni kegyelem? Azt mondják, hogy eszmék kormányozzák a világot. Az a chaoticus eszme, mely a communismus, social democratia, világbéke s általános lefegyverzés, és borzasztó eszköze a nihilismusban fel-feltűnedezik, táplálékot

nyerne a szaporodó hivatalnokokban a nagymennyiségű, a féltékeny-  
ség miatt mindig növekedő állandó katonaságban, s azon nem  
létező pénzmennyiségben, melyeket az országok háztartása igé-  
nyel, s alig engedi hinni, hogy az emberiség sorsának végátala-  
kulása már megtörtént volna. Hol van az eszmék forrása? ki  
és mi valósítja meg azt az idők teljességiben? Az emberi lé-  
lek elborzad, de ugyanakkor felkél a gondolat is, hogy az is-  
teni kegyelem ott is, a hová az értelem nem hathat, szeretet-  
tel és kegyelemmel engedi lefolyni az emberiség sorsát javító  
eseményeket, s egyszersmind meggyőz a felől, hogy van Isten,  
a ki absolute létezik. Ezen lételéről bizonytságot tesz örök és  
változhatatlan törvénye és kegyelme.

\* \* \*

A leirt gondolatokból, bármily hézagok is, arra a követ-  
keztetésre lehet jutni, hogy a keresztény egyházakban, bár-  
mennyire különbözők legyenek is azok formájokra, van közös  
alap; s ha a régibb időkben a külsőségek által, melyek az em-  
beriség hasznára ugysem voltak, elválasztó falak felállítá-  
sán munkáltak, midőn korunkban a materialismus és hitetlen-  
ség mind nagyobb tért hódít meg a moralitás hátrányára, a  
közös és mindenek által megérthető alapból kiindulva sikere-  
sebben és az emberiségnek üdvére lehetne a győzelmet vívni.  
Arra a következtetésre lehet jutni, hogy ez az istenfogalom és  
vallás nem ellensége a tudományoknak, azok egyik ágának sem;  
sőt azokból nyer tápszert és bizonyító erőt Isten lételére és az  
ő tulajdonságaira nézve; másfelől a tudomány sem nélkülöz-  
heti a hitet, ha nem egyébért legalább azért, hogy egy vezér-  
fény és egységes pont legyen, melyben az összes tudományok  
összpontosuljanak az ember és emberiség boldogítása céljá-  
ból, legkiváltképpen pedig a moralitás szempontjából, mely  
elég nagyfontosságú az egyén és állam existenciájára nézve.

Szép tulajdonság az emberben a jellem és megbízhatóság.  
Jellem az, midőn egy bizonyos világ- és életnézleti gondolko-  
zás huzódik át az ember érzésin, gondolatán és cselekedetin,  
a melyet az általános többség hite s jó vélekedése szentesi-  
tett; ily jellem a társadalom minden rétegében kell hogy fel-  
található legyen alant és fent s e jellem megbízható. Vallásos  
hit nélkül alig lehet gondolni megbízhatóságot.

De nem szükség anticipálni azokat a következtetéseket, me-  
lyeket talán a t. olvasó, gondolkozás után, az eszmemenet rend-  
jén, meg levonni akarna.

**CSEGEZY LÁSZLÓ.**